

Itse-sanan syntaktinen käyttö suomen yleiskielessä ja murteissa

Sana *itse* on etenkin syntaktisen käyttönsä kannalta suomen sanojen joukossa ainutlaatuinen. Tutkimukselle se on tuottanut paljon ongelmia. Perinteisesti sana on katsottu pronominiksi, toisissa tapauksissa refleksiiviseksi, toisissa indefiniittiseksi. Viime aikoina on tullut esiin sellainen käsitys, ettei tätä sanaa kaikissa käyttötavoissaan voida lukea näihin luokkiin. Auli Hakulinen on julkaissut *itse*-sanan merkityksestä ja käytöstä ansiokkaan tutkielman (Hakulinen 1982), mutta hän käsittelee asiaa vain yleiskielen kannalta ja jättää lisäksi sivuun sanan käytön refleksiivipronominina. Tässä kirjoituksessa otan mukaan sanan kaikki käyttötavat ja myös murteet. Sanaluokkakysymystä koetan niin ikään pohtia. Hakulisen ja minun näkökulmat ovat sen verran erilaiset, että en koeta enkä aina voisikaan kohta kohdalta osoittaa, missä kohdin kannanottomme ovat keskenään sopusoinnussa, missä eivät.

Itse-sanan erikoisuuksiin kuuluu myös se, että monikollisessakin merkityksessä käytetään yksikkömuotoa. Nykysuomen sanakirja sanoo, että sanan yksikköä käytetään myös monikon merkityksessä, mutta lisää sitten: ”murt. myös mon.: heillä itsillään ALKIO. – onnen myyrinä pitivät itsiään kaikki Kianto.” (NS s.v. *itse*.) Myös Penttilä sanoo, että murteellisesti käytetään monikkomuotojakin. Hänen mainitsemansa esimerkit: ”Se lika on tullut ihmisistä itsistään I. Kianto | Ensi avovedellähän oli puhe lähteä vainolaisia itsiään hätyyttelemään S. Ivalo” (Penttilä 1963, 523). Lönnrotin sanakirjassa ei puhuta mitään monikkomuotojen käytöstä, mutta esimerkkien joukossa on seuraavat: *rupesivat kehumaan itseänsä* l. *itsiänsä* de började berömma sig sjelfva; *itset* (dial.) sjelfva (*itse*) (Lnr s.v. *itse*).

Suomen murteiden sanakirjassa ei, yllättävää kyllä, sanota mitään monikkomuotojen esiintymisestä tai esiintymättömyydestä, mutta sen satojen esimerkkien joukossa ainoa monikolliselta näyttävä on seuraava: *pane nyk kahvi kiahuh sill-aikaa kum myä rystätäh* (= puetaan) *ittiämmä*. Kymi, SMS s.v. *itse* l. Kymi kuuluu kuitenkin alueeseen, jossa tässä asemassa *e-ä* > *iä* (> *ii*), joten

tällä ainokaisella esimerkillä ei ole todistusvoimaa (ks. Kettunen 1940 A kartat 191 ja 192, B s. 333–340; Lindén 1944, 58–59; Rapola 1966, 418). Lauseopin arkiston laajasta murreaineistosta olen löytänyt yhden monikkumuodolta näyttävän esimerkin: *ei niist 'sellasist olt viel 'issistä 'minkää 'ottajaa, – – . Nuijamaa 821/356.*

Vanhan kirjakielen käyttöä olen pitänyt vertauskohtana sen verran, että olen katsonut Index Agricolaensiksessa olevia *itse*-sanan esiintymiä, joita on toista tuhatta. Niissä ei ole ainoatakaan sellaista, jota voitaisiin pitää monikkumuotona. Tämän olen varmistanut tarkistamalla Agricolan teoksista ne harvat esiintymät, joita muodon perusteella voisi epäillä monikkolisiksi.

On mahdollista, että NS:n ja Penttilän murteellisina mainitsemat – mutta kaunokirjallisuudesta poimitut – esimerkit eivät perustu murteisiin vaan kirjailijoiden teoriointiin, samoin mahdollisesti Lönnrotin mainitsemat muodot. Nuijamaan yksinäisen murre-esimerkin varaankaan ei voi paljon rakentaa – se saattaa olla jonkinlainen satunnainen analogiamuoto. Yleisimmin sana *itse* joka tapauksessa on murteissa niin kuin yleiskielessäkin *singulare tantum*.

Itse kuuluu vanhaan suomalais-ugrilaiseen sanastoon, ja sen alkuperäinen merkitys on todennäköisesti ollut 'varjo', josta sitten 'varjosielu, sielu' (SKES s.v. *itse*; SSA s.v. *itse*). Kun tämä alkuperä otetaan huomioon, selittyy helposti se seikka, että sanaan usein liittyy possessiivisuffiksi: 'varjoni, sieluni' = 'minä itse'.

1. *Itse* -sanan yleisyys

Olen kotimikrollani tulostanut Lauseopin arkistosta (LA) kaikki *itse*-sanan sisältävät virkkeet (taulukko s. 27). Aloitan sanan frekvenssistä sellaisenaan, erottelematta eri käyttötapoja.¹

Taulukosta näkyy, että eri murteistojen välillä ei *itse*-sanan yleisyydessä ole merkittäviä eroja. Tosin sana on tässä aineistossa savolaismurteissa hiukan harvinaisempi kuin muissa murteissa, mutta ero on siksi vähäinen, että pitävien päätelmien tekoon tarvittaisiin vielä suurempi aineisto. Sen sijaan murreaineiston ja yleiskielen aineiston välillä on tässä suhteessa selvä ero. Jos

¹ Käytetyt lyhenteet (ks. myös Lähteet): HM = hämäläismurteet; KM = kaakkoismurteet; LM = lounaismurteet; LänP = Ruotsin puoleisen Länsipohjan murteet (Suomen puoleiset yhdistetty Peräpohjolan murteisiin); PerP = Peräpohjolan murteet; PM = pohjalaismurteet (kaikki eteläpohjalaisista Peräpohjolaan); PohE = eteläpohjalainen murre; PohKP = keski- ja pohjoispohjalaiset murteet; SiM = lounaiset siirtymämurteet; SM = savolaismurteet; YK = yleiskieli. – Milloin ei esimerkin lähettä mainita, se on Lauseopin arkiston aineistosta, josta mainitaan pitäjän nimi ja numero ja sitten virkkeen numero. Jos pitäjistä on LA:ssa kaksi tekstiä, on edellä mainitujen numeroiden välissä, vinoviivoilla erotettuna, numero 1 tai 2. Yleiskielen esimerkeistä mainitaan vain tiedoston ja virkkeen numerot. Näiden tiedostojen numeroiden selitykset: 941–944 hallinnon kieli ja virkakieli; 950–958 sanomalehtien kieli; 961–967 aikakauslehtien kieli; 971–979 tietokirjallisuuden kieli; 981–986 radion, television ym. puhuttu kieli; 991–992 kaunokirjallisuuden kieli (yksityiskohtaisemmat tiedot ks. Ikola 1985).

Taulukko. Itse-sanojen esiintyminen LA:n aineistossa.

	Sanat	Itse-sanat	%
Yleiskieli:			
Virkakieli	19 715	9	0,046
Sanomalehdet	46 457	86	0,185
Aikakauslehdet	24 157	47	0,195
Tietokirjat	57 524	81	0,141
Radio, TV ym.	29 632	50	0,168
Kaunokirjallisuus	13 438	31	0,231
(YK yht.)	190 923	304	0,159)
(YK paitsi virkakieli)	171 208	295	0,172)
Murteet:			
LM	134 061	158	0,118
SiM	96 703	132	0,137
HM	160 651	225	0,140
PohE	47 875	53	0,111
PohKP	91 714	92	0,100
PerP	36 854	39	0,106
(PM yhteensä)	176 443	184	0,104)
SM	217 958	182	0,084
KM	101 483	124	0,122
(Murteet yht.)	887 299	1005	0,113)

yleiskielen aineistosta poistetaan hallinnon kieli ja virkakieli, jossa sana odoituksenmukaisesti on harvinaisempi kuin muissa yleiskielen lajeissa ja harvinaisempi kuin missään murteistossa, on *itse*-sanat osuus kaikista sanoista 0,17 %, kun se murreaineistossa on 0,11 %. Ehkä tästä voidaan päätellä, että *itse* on murteissa hiukan harvinaisempi kuin yleiskielessä. Vuorevarma ei tälläkään päätelmä ole, sillä murrepuheessa on takelut, täytesanoja ja tois- toa, mikä lisää sanojen kokonaismäärää ja vähentää *itse*-sanat osuutta.

Vertailun vuoksi mainitsen tässä yhteydessä, että *Suomen kielen taajuus- sanaston* (STS) mukaan *itse*-sanat frekvenssi on 0,16, yllättävänkin lähellä LA:n yleiskielisestä aineistosta saatua lukua. Kun STS:n laskelmat perustu- vat laajempaan aineistoon kuin LA:n yleiskielen aineisto (STS 408 301 sanet- ta), niin nämä tulokset vahvistavat toisiaan. *Suomen murteiden taajuus- sanaston* (MTS) aineistosta laskettu murteita edustava frekvenssi taas on 0,08 % eli siis LA:n aineistosta saatua frekvenssiä pienempi. LA:n aineistosta saatu luku on kuitenkin luotettavampi, koska murreaineisto on siinä MTS:n aineistoon verrattuna yli nelinkertainen ja samalla paremmin kaikkia murteistoja edusta- va (MTS 207 636 sanetta; mm. eteläpohjalainen murre puuttuu aineistosta kokonaan).

Lopputulokset tästä tarkastelusta on, ettei sanan yleisyydessä ole merkittäviä eroja eri murteistojen välillä ja että murrepuheen ja yleiskielen välillä on epä- varma ero: sana näyttää olevan murteissa hiukan harvinaisempi kuin yleiskie-

lessä. Yleiskielen eri lajien välillä voidaan eroja kyllä osoittaa, mutta tällä seikalla ei tässä yhteydessä ole merkitystä.

2. *Itse* refleksiivipronominina

Setälän lauseoppi määrittelee refleksiivipronominin näin: ”Kun sama persoona, joka on lauseen subjektina, on lauseessa määräyksenä, niin persoonapronominien muotojen asemesta käytetään *itse* pronominin kaikkia muotoja paitsi nominatiivia possessiivisuffiksien kanssa *r e f l e k s i i v i p r o n o m i n i n a* (*i t s e k o h t a i s e n a*).” (Setälä 1952, 86–87.) Setälän esimerkkilauseet ovat: *Hän ilmoitti itsensä oppilaaksi. Sain rauhan itselleni. Tämä mies puhuu aina itsestensä. Me emme kehu itseämme. Tahdotteko olla itseksenne? He tekivät sen itsestensä.* Refleksiivipronomini voi viitata myös lauseenvastikkeen subjektipersoonaan, esim. *Kerrotaan hänen jo elättävän itsensä. Ihottuma pahenee sairaan raapiessa itseään* (ks. Penttilä 1963, 515; Ikola 1992, 45).

LA:n yleiskielinen aineisto ei tässä suhteessa tarjoa mitään erikoista. Muutama esimerkki:

YK:

– – aikuisopiskelija suhtautuu tietoisesti ja aktiivisesti *itsensä* kehittämiseen. 942/57.

Sellinen kilpailu on erikoinen, jossa yksi joukkue kilpailee *itsensä* kanssa. 950/217.

Nuoret arvioivat yleensä toverinsa *itseään* kokeneemmiksi – – . 952/138.

Parhaat säästelivät *itseään* – – . 958/331.

Tunnetteko *itsenne* jo ruotsalaiseksi? 961/145.

Tosiasiaassa germaanit tulivat ottamaan *itselleen* osan Rooman saavutuksista, – – . 972/321.

– – meidän ihmisten on syytä tarkoin kysyä *itseltämme*, – – . 973/444.

Voit paeta *itseesi*. 983/377.

– – kun minä en jaksa jakaa *itsestäni* heille yhtään, – – . 991/230.

Refleksiivipronominiksi on katsottava myös seuraavan esimerkkilauseen *itse*, vaikka Suomen kielen perussanakirja jostakin syystä esittääkin sen indefiniitipronominina:

YK:

Olisin tahtonut tuollaisen *itsellenikin*. PS s.v. *itse* 1.

Murteissa kuva on monipuolisempi. Aluksi esimerkkejä, jotka vastaavat yleiskielistä käyttöä:

LM:

'Semsse mnä "muista sit kon-"ens-ol, ko sanoi *iθθes*, "Pelleks – – . Eurajoki 002/27.

-- esimerkiksi hän kerros-"*ittestäs* sitt-et, et kyl 'mnuunki va täyry "ihmine olk ko, -- . Kustavi 024/2/209.

'Neekki saiva 'molemas sit sentä "nätit riibes sit- '*ittelles*, -- . Perniö 064/197.

SiM:

-- 'älkää vaal 'loukakko *itteenne*. Kokemäki 122/268.

HM:

-- se luki '*ittensäp* "papiks 'sitte, -- . Ikaalinen 213/274.

-- 'ne sai 'Hannulasta 'sittes siähem 'pirtim paikan *ittellensä*. Karkku 225/352.

-- se heitti *itteh* 'niiv "vähäkuuloseks ni, -- . Iitti 372/364.

PohE:

-- se haki 'Härmhäm poliisiksi *ittensä*. Ylihärmä 425/112.

Joo-tta, minä monaasti '*ittelleni* sanooj jotta, s-oon 'kumma -- . Kauhava 426/227.

PohKP:

-- 'liekkö se "niin-ku "*ihitjääm* 'puolustanus sitte eli em 'minä tiijä. Pyhäjoki 472/1/170.

-- ja 'sano että sinä 'velekautat "*ittes* ja "ihimisek ku 'minä 'hommasin 'yhen "kanavan 'kaivunki -- . Paavola 504/190.

PerP:

-- se 'kävi tuola "järvessä oli 'käyny "sillä että 'hän, "sinne laittaa "talon "*ittelhee*, -- . Sodankylä 545/79.

SM:

"Kyllästy 'tähäm "maalimaan nii tappoi '*ittesä*. Pihlajavesi 602/372.

Mut 'sit, johan ne 'nyt 'sitten, saivat 'sen "omistus' oikeuvven "*ittelleesek* kun, laki 'tul' "semmoseks että, -- . Mäntyharju 681/342.

Se se varoo "*ihitejjään* "sittä niin että teällä "on 'ihmissie. Suomussalmi 761/167.

KM:

-- ni jos "siihe 'taloo sit pestaisiit '*ihteis* "toiseks 'vuueks, -- . Ruokolahti 807/350.

'Ne 'raakattii taas, kuka on 'semmone '*issestää* pitävämp "emäntä ja 'siis-timp ni, -- . Lappee 816/299.

Mie sano joha mie 'häpäsen "*itsein*. Rautu 861/536.

Suomen murteiden sanakirjassa on runsaasti tähän kuuluvia esimerkkejä (SMS s.v. *itse* 1.).

Suomen kielen perussanakirjassa on esimerkki *ottaa itseensä* 'pahastua, loukkaantua' (PS s.v. *itse* 2.). Tämä sanontatapa ei ole murteissakaan tuntematon:

SM:

No 'vel'mies otti 'siitä vähä³ '*ihteesäj* ja sano että et 'sitä kann³ "yhtää. Rautalampi 703/26.

Murreaineistossa on muutamia sellaisiakin esimerkkejä, joissa verbi on passiivissa ja silti on possessiivisuffiksi:

SiM:

– ja sit mentii, mentii 'mettää ja siäl 'hajettii "plaani *ittelles*. Pori 111/265.

HM:

– – 'sittem mentiin sinnev "vihtooj ja 'vihrottiin *ittensäl* lämpöseks ja. Vesilahti 261/353.

PohE:

Alahalla [saunan lattialla] sittep pestähän *ittensä* [löylyssä olon jälkeen].

Kauhajoki SMS s.v. *itse* 1.

– – että 'sitä "annettiin sitte, sitä '*ittellens*-että, sai niitä 'vähä "keherätä,

– – . Nurmo 428/2/100.

SM:

Ne 'kaikki tapettii "*itellee* eikä 'puhuttu "mitää että 'niitä "ostetaa. Lappajärvi 615/162.

Tässä olivat kaikki huomaamani tähän kuuluvat tapaukset. Yleiskielessä voidaan tällaisissa yhteyksissä käyttää *itse*-sanaa ilman suffiksia. Nykysuomen sanakirja mainitsee refleksiivipronominin kohdalla seuraavat esimerkit:

YK:

Salin kalusto siis uusittiin, vuokrahuone otettiin *itselle*. NS s.v. *itse* B.

Sekä varsi- että vinopistot ommellaan *itsestä* poispäin. NS mp.

Murreaineistossa voi refleksiivisestä *itse*-sanasta joskus puuttua omistusliite. Esimerkkini ovat kaakkoismurteista ja Inkerin suomalaismurteista:

KM:

– – se 'anto mulle, "kaks ja puol(i) 'sattaa "rahhaa ja 'siit mie, "seuraavan 'päivä(änn)- 'osti "hevose *itelle*, ja 'siint tähä ast miul-o 'hevone "ol't. Ruokolahti 807/328.²

Sit "levättii 'aamuu "ast, ja sen 'kaik sai "*itelle* mink sai 'levätyks. Koivisto 845/89.

Inkeri:

mie tein vua *itsiä* vart [haravia]. Venjoki SMS s.v. *itse* 1.

Refleksiivipronomineihin on luettava myös sellaiset osittain leksikaaliset tapaukset kuin *itseksseen*, *itsellään*, *itsessään*, *itsestään*. Esimerkkejä:

YK:

Valinta oli *itsestään* selvä. 954/550.

Käyttöstandardit tulevat *itsessään* säätlemään käytettävän puunivahan määrän. 992/123.

² Epävarmasti kuullut kohdat on tässä ja myöhemmissäkin LA:n esimerkeissä pantu kaarisulkeisiin.

Itsekseni [= omassa mielessäni] epäilin koko asiaa. PS s.v. *itsekse(en)*.
Rata tehdään kaltevaksi, että vaunut vierivät *itsellään* ulos. NS s.v. *itsellä(än)*.

SiM:

'Se annettii "hyytyy" *ittestäs* "vaan" siin 'sit. Koski Tl 147/383.

HM:

-- minä sanon-että ei meitin "klihtamme" *itellänsät* "tollaila lährem" mennee. Vesilahti 261/231.

'Minä *itteen* sit 'tuumailen 'noij 'joskus, -- . Lammi 332/429.

PohE:

Jotta olisko ne 'tullus siihen "ittestänsä" alakanu, -- . Laihia 413/170.

PohKP:

-- ja 'olihan sitä [vehnää] 'meilläki 'muutamana vuonna, 'oikein, vähä niin-ko "kylyvösä" 'mutta ko se 'loppu *ihtestään* aina ett-ei sille, sitä 'tränkännyl "lopettaak kyllä -- . Himanka 456/172.

PerP:

Se 'kannatti *itsetäänki* ku se-oli "puusta nii, -- . Salla 532/730.

SM:

-- ja 'kahtotaa ett-ei se "maaham" mene ni sehäj 'juoksee *ihesteä*. Pihlajavesi 602/326.

Em 'minäet "tiijjäs" 'sitte minä 'sitä oo *iteksen* "vuntsanna että -- . Riistavesi 729/1/348.

KM:

No 'ne-"ol, 'niissä ol 'monellakkii ne 'kuto *iteksee* 'niitä, -- . Nuijamaa 821/121.

'kyllä se "siintä" *itsetää* korjaantu, 'sitte. Räisälä 865/258.

3. I t s e nominin määritteenä, tavallisesti painollisena

Refleksiivipronominiksi *itse* on katsottu silloin, kun se viittaa lauseen tai lauseenvastikkeen subjektipersoonaan. Se on silloin lauseessa objektina tai adverbiaalina, siis verbin määritteenä. Setälän lauseopissa *itse* kaikissa muissa käyttötavoissaan luetaan indefiniittisiin adjektiiveihin, jotka muodostavat indefiniittipronominien alalajin. Tästä *itse*-san an käytöstä Setälä sanoo näin: "Itse on pääsan an edessä, jos pääsanalla on paino, ja on silloin t a i p u m a t o n, mutta jos *itse* sanalla on paino, niin se seuraa pääsanansa j ä l j e s s ä ja on silloin t a i p u v a i n e n j a s u f f i k s i l l i n e n." Setälän esimerkit ovat: *Minä näin itse kuninkaan l. kuninkaan itsensä. Ei itse (= edes) k u n i n k a a l l a - k a a n o l e r a h a a, s a a t i k k a m u i l l a. E i k u n i n k a a l l a i t s e l l ä ä n k ä ä n o l e r a h a a, s a a t i k k a m u i l l e a n t a a. H ä n s a n o i, e t t ä h ä n e n t ä y t y i s i n n e m e n n ä i t s e n s ä. H y v ä o n o l l a i t s e n i k i s a m m o n s u u r e n h a l t i a n a.* (Kalev.) (Setälä 1952, 94.)

Setälän indefiniittiseksi adjektiiviksi nimeämä *itse* on usein substantiivisesti käytetyn nominin määritteenä, merkityksessä 'henkilökohtaisesti, oma-kohtaisesti, juuri hän t. se t. minä tm.', esineeseen tai asiaan liittyen merkityk-

sessä 'varsinainen' (PS s.v. *itse* 1. a. ja b.). Tällainen *itse* on pääsanansa jäljessä tai edellä, toisissa tapauksissa taipuvana, samassa sijassa kuin pääsanansa, toisissa taas taipumattomana, nominatiivimuotoisena. Setälän tapaan myös Nykysuomen sanakirja ja Suomen kielen perussanakirja lukevat nämä tapaukset indefiniittipronomineihin. Tuomikoski on nimennyt tällä tavoin käytetyn *itse*-sanana asseveratiiviseksi (tähdentäväksi, intensiiviseksi) pronominiksi (Tuomikoski 1969, 59–60).

Tässä kohdassa käsiteltävä *itse* on tavallisesti painollinen, vaikkei painollisuus aivan kaikissa tapauksissa näy murrelitteraatioista. Painotonta aina pääsanansa edellä olevaa *itse*-sanana käsitellään kohdassa 5.

3.1. *Taipuva i t s e possessiivisuffiksillisena*

Sekä yleiskielessä että murteissa on yleinen sellainen käyttö, että tavallisesti painollinen *itse* on pääsanana olevan nominin jäljessä samassa sijassa kuin pääsanana, possessiivisuffiksillisena. Esimerkkejä:

YK:

Totuuden nimissä on sanottava, ettei niinkään Tannerin *itsensä* vuoksi. 954/198.

Persian öljy – – oli alkanut kiinnostaa myös persialaisia *itseään*. 972/477.
Tässä määritelmässä *itsessään* käytetään sanoja 'jokainen' ja 'jokin'. 974/308.

SM:

Minä näin sepä(n) *ihte(n)sä*. Ähtäri, Setälä 1883, 99.

Siitä isosta ahvenesta *ihtestään* tul' seihemmän nelikkota pieniä ahvenia.
Multia, Setälä 1883, 99.

KM:

No 'niitä ol melkee joka, 'kyläsä "issessä" ain. Nuijamaa 821/30.

Itse-sanana määrittämä pääsanana voi myös olla pronomini sekä yleiskielessä että vielä yleisemmin murteissa. Esimerkkejä:

YK:

Näinä vuosina suuriruhtinaskunnan "hallitusvalta" Mensikovin sanastossa sisälsi vain keisarin ja hänet *itsensä*. 972/256.

Ensin kuitenkin tulee minun *itseni* saavuttaa sovinto itseni kanssa, – – . 984/356.

Asia on hänen *itsensä* hoidettavissa. Penttilä 1963, 523.

HM:

Ei suinkaan teillä *ittellenne* haravaa ole. Virrat, Setälä 1883, 99.

PohE:

-- ku ei mulla *ittelläni* 'ollus sellaista ja, -- . Peräseinäjoki 407/24.

SM:

'Joulupöytää oli 'semmonne, "karahviini 'lasinen, jos se oli "tappi siinä '*itessää* ni aina oli "joulupöyvässäki. Pihlajavesi 602/526.

-- että tuota 'jos "se, 'keärmepal'jo 'sua nii se, "leviöö sen "oma 'myrkky se^o "*ihtesär* 'ruumiisee, ja se 'kuoloo pois. Tervo 724/547.

Tähän kohtaan kuuluvaa erikoiskäyttöä edustaa sanonta *sitä itseään* 'aitoa ainetta: kahvia, viinaa, ulostetta' tms. Esim.:

YK:

Se on *sitä itseään* [kiertoilmauksena vars. viinasta ja ulosteesta]. PS s.v. *itse* 1.b.

PohKP:

Nyt tämä on *sitä ittijään*, vaa eilene kahave ei ollu mistään kotosi. Rantsila, SMS s.v. *itse* 3.b.

SM:

[Talvella ulkona käyskentelevä pukki söi hangella ollutta hevosentantaa niin, että sen] parta oli *siinä ihtessää*. Keuruu, SMS mp.

KM:

Saiskoha *sitä ihtijä* [so. pirtua]? Kaukola, SMS mp.

LA:n aineistoon ei ole sattunut tällaisia esimerkkejä (tähän rinnastuva saattaa kuitenkin olla *se 'ite* esimerkissä Enonkoski 695/519 kohdassa 5).

Yleistä on myös, että appositiomainen *itse* lohkeaa pääsanastaan – olipa tämä substantiivi tai pronomini – erilleen (vrt. Hakulinen 1982, 47). Esim.:

YK:

Testamentin tekijän on *itsensä* allekirjoitettava testamentti. 973/107.

Harrastuksesi alkuvaiheessa Sinulla ei ole vielä *itselläsi* "silmää" havaita uuden ajokkisi virheitä. 975/388.

HM:

'Sem... 'semmosse(s) 'pötsit 'minull-ol "*ittellänkim* 'minä siik "kyljest 'vaan 'noir 'raappas' sitten se. Lammi 332/419.

SM:

Sen 'täyty "*ihtesät* tullas 'sitte, sinnek "Kuuvalloo ja, -- . Laukaa 646/240. Ne "oli 'semmosija että 'niiss-oli "*itessään* 'tehtiin se "saksi että se, -- . Posio 763/273.

KM:

-- 'pistihä ne "pala "ettee 'siihe mut-ei siinä "sem 'paremi 'pöytänä pietty-ei niist "sellasist olt viel '*issistää* [monikkomuoto!] 'minkää "ottajaa, -- . Nuijamaa 821/356.

Pääsana voi puuttuakin, ainakin jos se olisi persoonapronomini. Esim.:

YK:

Ainakin *itselläni* se sellainen oli. 978/372.
Se riippuu *itsestäsi*. NS s.v. itse A.I.

HM:

"Kyllä 'minä "kupparin saunat 'tiärän, o-on 'itteenikin kupattu. Vesilahti 261/349.

SM:

'Enhäm 'minäkääm 'muurari 'sakiss-olt 'yhtääp 'päevee mut – – ku ei olt 'palakkoo ett-oes suana 'muurarim 'maksoon ni pit 'ruveta^o 'ihtesät teke-mää. Rautalampi 703/267.

Tässä kohdassa sopii mainittavaksi seuraavakin murre-esimerkki, jossa ei ole nominipääsanana vaan jossa sitä tavallaan edustaa adverbi *siellä*:

SM:

Ja siellähän on "kaoppa 'itessäänkis 'sielläki. Konginkangas 654/356.

Tällainen suffiksillinen *itse* voi myös topikaalistua ja siirtyä pääsanansa edelle, jolloin se voi jäädä painottomaksi. Esim.:

YK:

Samalla hän on sopivasti antanut satikutia myös omilleen, jopa nopean ja vaivattoman karrieerin tehneille sosiaalidemokraattisille ministeritovereilleen, *itseään* pääministeriä myöten. 950/187.
Jyvä tapaili *itseään* sinistä kukkoa, – –. 991/23.

HM:

– – ett-em minä "niistä kuullus sittem 'mittääm 'puhuttava, 'koskaa, 'kun-em minä "itteltään siltä 'mittään semmosia 'kyselly, 'eik-ois tainnus "sanookkaa. Juupajoki 275/99.

SM:

– – nin tuta, "miulen ko 'juohtus 'mieleen ni mie 'kysyisi oikei "iheltää niiltä mitä, se on tuta. Punkaharju 693/123.
Kenttiselekosella, Kormasen selekosella justiin *itellään* Kormasen selekosella. Kuusamo, SMS s.v. *itse* 3.a.

Kuten ensimmäinen, sanomalehtien pääkirjoitusten kieltä edustava yleiskielen esimerkki osoittaa, niin Penttilällä on hieman epätarkka tieto, kun hän sanoo tällaista esiintyvän vain kaunokirjallisuudessa (Penttilä 1963, 523).

3.2. *Taipuva i t s e ilman possessiivisuffiksia*

Possessiivisuffiksi voi vastaavissa tapauksissa puuttuakin. Yleiskielessä tällainen käyttö on harvinaista, murteissa yleisempää. Esim.:

YK:

Miestä *itseä* ei tavattu. NS s.v. *itse* A.I.2.

— kun ei ollut olemassa keinoa, jolla olisi tuon konnan *itsen* voinut vetää rinnalleen oikeuden eteen ALKIO. NS mp.

SiM:

kun ei op päässyk kuulemaan semmost miestä *ittee* [jonka sisällä käärme olisi ollut]. Vihti, SMS s.v. *itse* 3.a.

HM:

Ei isännällä *ittelläkään* ole rahaa. Ruovesi, Setälä 1883, 99.

Niill-ol 'virolaisillaih' *itselläki* 'haapioit ja 'paattii, —. Suursaari 392/82.

PohE:

Ja 'niiltä "vain sai 'pyytää "anteeksi niin se oli silloin 'asia 'selevä sitte ja, niiltä 'papiilta ja Hiatakankhan 'isännältä 'itteltä. Laihia 413/234.

Murteissa pääsana voi olla myös pronomini. Esim.:

SiM:

Ei hällä *ittellä* vielä huaneita ole. Merikarvia, Latvala 1895, 50.

'Mää annan noillel 'lapsillej ja mitä meillä "ittellä sitted 'täsä o —. Kokemäki 122/389.

HM:

Ei suinkaan siltä *itteltä* menis. Virrat, Setälä 1883, 99.

— kun-ei meilä "ittellä mettää ollu, —. Luopioinen 285/334.

'Ohan niill-"ittel hyvä kaivo —. Asikkala 335/37.

SM:

Ja 'meillähä^o "itellä oli 'saha, —. Posio 763/515.

Itse-san an muoto voi myös lohjeta erilleen pääsanasta, ainakin murteissa. Esim.:

LM:

— niin ko hänel enä it... "ittel tullu 'lapsi ni. Karjala Tl 031/435.

SiM:

— häl-oli-"ittel "maaviljelyst —. Ahlaine n 103/250.

HM:

Sitted "palijo 'tuommoset joilla ei 'ittellä niim "mettää ollun ni, —. Kankaanpää 211/354.

— mutta kylä 'noilla 'isoilla taloilla oli 'ittellä. Ikaalinen 213/264.

PohKP:

— niin ne 'osti 'suorahaj "jauhona net niin "taloista 'täälä, 'nuo jolla ei ollun nii, 'ihtellä, mitään, kylyvojä. Himanka 456/217.

Pääsanaksi ajateltu pronomini voi murteissa puuttuakin. Esim.:

HM:

'Jo minä "sitäkin olen 'tehnym 'minä sano, "naurattaa 'ittieki. Lammi 332/83.

PohE:

Ne 'peraattihim 'pois, "illoonsittekkunn-oli 'ittellä" aikaa vähä, 'iloo. Nurmo 428/2/52.

PerP:

'Alko oikeen "itteeki 'naurattamhaan ko, "porotokkaa 'ajattaa ja 'jälkiä "olek ku 'jäneksej jälkiä, --. Muonio 567/519.

Harvoin suffiksiton taipuva *itse* on pääsanansa edellä. Tämä on vain murteissa esiintyvä käytötapa; *itse* voi olla painoton. Esim.:

PohE:

-- niij jotta 'niiller ruokaa ja *ittellem* 'meillenkin ni, --. Peräseinäjoki 407/58.

LänP:

[Verkot lasketaan joskus joen laitaa pitkin] joskus keskele väylää sinne syväle, *ithen* väyhlän. Jukkasjärvi, SMS s.v. *itse* 3.a.

3.3. *Taipumaton i t s e*

Murteissa nominin määritteenä oleva painollinen *itse* on toisinaan taipuvan pääsananjäljessä nominatiivimuotoisena (vrt. Setälä 1883, 99). Esimerkkejä:

LM:

"Ei mull- 'ite ol-olluk kon "kaks 'flikka ja 'poika mull-o *ite* ollu. Kalanti 017/42.

Juu niill-ol "itek kaik 'vehke, --. Masku 046/246.

SiM:

Mutt-ei "mitää 'hätää 'häll-oli "itte "neljäkymmene kilo pussi-oli 'pyärä peräsä, "vehnää. Ahlainen 103/142.

Ei tarvinnu 'ommaa, 'pussians tuar-"elopäivänä mutta "heinänaikanaki 'niill-oli 'aina "ittep pussik ko ne 'oli, 'tualla "niitulla --. Vampula 126/469.

HM:

'Ne "sanat, em 'minä muista, vaikka mun-o 'itte, 'itteeki oli tuota 'tuos, "jalaas semmone 'haava että 'haettii se 'verempirättäjä. Kankaanpää 211/118.

"Sittet tuli lukusijat 'Parmille "ittes 'sittekkotio. Urjala, Kannisto 1902, 180.

PerP:

-- se on niiv 'vanha, 'vanha, "taliija oli vaikka s-oli tuota, "minun "ite^o "ikänen. Rovaniemi 544/129.

KM:

'Tietyst ehä "rouvast 'olt "mihinkää *itse* ja 'mie sanoi et --. Räisälä 865/313.

Räisälän esimerkki on poikkeuksellinen sikäli, että *itse*-sanaa ei ole merkitty painolliseksi; silti se rinnastuu muihin tässä esitettyihin esimerkkeihin. Olen merkinnyt painollisuuden tämän ryhmän yhteiseksi tuntoimerkiksi, sillä harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tähän käyttötapaan liittyy painollisuus; elävässä puheen virrassa esiintyy joskus poikkeavaa lausepainotusta, kuten tässä.

Harvemmin tällainen taipumaton painollinen *itse* on pääsanansa edellä. Esim.:

LM:

"Sitä haetti ai 'lainaks sik ko ei 'niit sit-*ite* 'jokattil-ollu muk ko, 'niit-ol-ai 'jossa ni sai 'lainaks --. Karjala TI 031/319.

HM:

"Em 'minä "hiivaa 'ostannu 'ollenkan, "nuaremmil ajolla, '*ittem* minul 'hiiva ol ja 'viäl "nykki, 'minull-o "hiivaa 'lähties. Lammi 332/434.

Tämäkin käyttö eroaa olennaisesti kohdassa 5. käsitellystä käytöstä, jossa pääsanana edellä oleva taipumaton *itse* on selvästi painoton.

3.4. *I t s e* nominatiivisen pääsanana määritteenä

Ryhmiä 3.2. ja 3.3. käyttötapoihin verrattavia ovat sellaiset hyvin yleiset tapaukset, joissa niin pääsana kuin sitä määrittävä, jäljessä oleva *itse* ovat nominatiivissa. Silloin ei ole mitään kriteeriä, jonka perusteella voitaisiin sanoa, onko *itse* taipuva vai taipumaton. Possessiivisuffiksia ei näissä tapauksissa ole. Auli Hakulinen rinnastaa tämän käytön edempänä kohdassa 5 käsiteltävään (Hakulinen 1982, 47). Tähän kuuluvia esimerkkejä olisi runsaasti, mutta tässä vain vähäinen valikoima. Aluksi sellaisia, joissa pääsana on substantiivi:

YK:

-- käytetään ns. suoja-putkea, ohutta seinämältään, mutta suurempaa halkaisijaltaan kuin varsinainen putki *itse*. 952/43.

Reinhold *itse* kirjoitti nimensä järkkymättä nykysuomalaisellekin tutussa muodossa. 954/391.

Koululaiset *itse* eivät viihdy nykyisessä koulussa. 982/271.

LM:

-- patruuni "*itekin* 'tääl käve, --. Masku 046/123.

SiM:

-- ei mul "kätteen-'ol "ikäj 'jääny "mittään mut tota et, jos 'isäntä "*itte* 'huutaa ni se-on "toinej "juttu. Tarvasjoki 149/274.

HM:

-- "kolmekkymmentä markkaa 'sai sik kun, oli "kaks "poikaa ja, 'pappa

"*ittej* ja "hevonon, tosa 'Mustialam 'mettäsä, "talven 'tukkia ajamasa. Tam-
mela 319/164.

SM:

-- 'kehrättiin ne "kuteet, "piijjol'le "hameet, 'piijat "*ittek* 'kehräs "hameesak
'kuteet ja, -- . Sysmä 631/313.

KM:

-- se 'runti ku se ol "tehty 'neät 'sillo ku se, 'lasku "*itekkii*. Savitaipale 802/
418.

Poika "*isse* ei 'ilent "virkkaa mut sanos 'sie "Ville, "immöök hää vai ei. Nui-
jamaa 821/306.

Pääsana voi myös olla substantiivisesti käytetty pronomini. Esim.:

YK:

-- se antaa kuitenkin viitteitä nuoren alkoholinkäyttäjän tilanteesta, jossa
hän *itse* ei enää pysty itseään kontrolloimaan. 952/187.

Näinhän meille on opetettu ja näin me *itsek*in asian ymmärrämme. 978/
396.

LM:

"Mää 'osti sit semmost 'harmava 'kamellankka se 'vanh-ihmine, 'ol ni 'ajat-
teli em mä 'punas sitt-et mä "*itekkim* pirä sit joskus ja. Karjala TI 031/223.

SiM:

Ja me, "*itt*-olimme 'purkamas sel "lastin-ain sit 'poies ni, -- . Säkylä 142/
415.

HM:

Toi "kyllä toi 'isännän 'äiti ni se "*ittekkin* 'keitti 'kahavit, -- . Pohjaslahti
243/103.

PohE:

-- ja ne 'otti mitä ne '*ittet* 'tahtoo eikä ne kysynys "saako vajj-'ei eikä ne
'mitääm maksanu. Ylihärmä 425/325.

PohKP:

No 'kyllä siinä "hyviv 'vähä 'tietenkin "käytettiin-että se oli vaen hyvin
semmosta 'jokka "*ihtek* "katto nuin 'oikee että 'omiv "voimisas 'kattovat ni,
-- . Lestijärvi 482/213.

PerP:

-- niin "minä 'sanoin että, 'kyllä minä "*itte* 'panen ne että "tuokaa 'vaim
'minule. Sodankylä 545/201.

SM:

Mut 'sit se 'laetto 'yhe, 'miehe ei se "*isem* 'mänt, 'sinner "Ristiinaa. Mikke-
lin mlk 686/357.

KM:

"Kuus 'henkiihä niitä tul' ko niit, 'kolme ol' näät niitä "tyttärii ja, mie "*ite*,
'mie 'nel'jäis ja "äit' ja 'isä. Ruokolahti 807/17.

Edellä olevaa nominia määrittävä *itse* voi myös lohjeta pääsanasta eril-
leen. Esim.:

YK:

energiapoliittisen neuvottelukunnan korkean tason plenum epäilee *itsekin*, voidaanko -- . 950/280.

Taviani-veljekset ovat *itse* kertoneet, miten heidän isänsä sanoi kellarissa, että -- . 956/101.

Pian he sitten jo keksivät *itsekin* tarvikkeille käyttöä. 962/230.

LM:

-- mut 'sit, "ennenko ko se "helvot "helvottamistas ja 'mnää sain- "iðes sit, 'kerran, 'aamuste nin 'kuarman kaloi, -- . Eurajoki 002/37.

SiM:

Meidäm "prunnin tykönäki 'joskus joku 'likka näki 'kärmeem mut-em mä 'nähäny sitä 'itte ko m-olir 'rannasta 'tulij ja se oli 'lähteny "jo. Merikarvia 101/602.

HM:

-- mutta em 'minä tiäläv 'vaarini 'issää "mikä hänen 'nimensä oli, 'mutta se oli 'Jussi 'itte [= se itse oli Jussi]. Luopioinen 285/25.

PohE:

-- s-oli 'ruvennuk kovaa *ittekki* 'hilientamhaj jotta, -- . Laihia 413/74.

PohKP:

-- ja 'tälläsin sitte... että se 'meni "sänkhyynsä ja, minä 'kepsaharin 'isse "vierheen. Veteli 441/404.

PerP:

"Em 'mie ole kyllä "itte nähny. Muonio 567/443.

SM:

No, 'em minä 'tiijä "itekkää 'oikein, oikei "sitä. Soini 611/386.

KM:

Nii, mut em mie 'ymmärtänt 'itse 'oikei et mist mie siit niiku "säikähy. Savitaipale 802/165.

Painollinen *itse* voi sekä yleiskielessä että murteissa myös olla pääsanansa edellä. Merkitys on silloinkin 'asianomainen itse, vastakohtana muille' (vrt. A. Hakulinen 1982, 48). Tällaiset tapaukset ovat kyllä harvinaisempia kuin sellaiset, joissa *itse* on pääsanansa jäljessä. Tämäkin käyttö eroaa selvästi kohdassa 5. käsitellystä. Esimerkkejä:

YK:

Itse hän viihtyy paljon paremmin isossa mäessä. 953/179.

LM:

-- kyl sil 'viisi (kuus) 'mukula ol ja ei siäl-"ikän 'kettä ollu et, "ites se 'yksinä vaa sit... se 'hääräs ja 'siro ja, -- . Karjala TI 031/432.

HM:

'Ittem minä 'tääl "omastan syäj ja "muana tulie 'tänne. Lammi 332/282.

PohE:

No "ittem mä nyk 'koitan, hoitaat tät 'elämää, 'pahaasta. Kauhava 426/215.

KM:

'*Ite*hä myö oltti "kivimiehiä. Sortavalan mlk 882/113.

Tämän kohdan (3.4.) tapauksiin rinnastuvat myös sellaiset, joissa pääsana ei ole ilmi pantuna. Mihin tarkoitteeseen *itse* viittaa, selviää kontekstista. Tä-mäkään käyttötapa ei ole harvinainen. Esim.:

YK:

Olen *itse* aina äänestänyt. 954/553.

Itse ei enää silloin jaksa rakentaakaan. 961/265.

Me kaipaamme jotakin, mutta emme *itsekkään* oikein tiedä, mitä. 978/188.

LM:

Mut-ei 'site "sillo "ymmerek kutt-e... ku "*itte* 'viäl o "laps ja, --. Karuna 061/207.

HM:

Mie sanoin em mie 'muistannukkaa sit 'tuola ni sano "kas ku "muistit "*ittet* 'tulla. Iitti 372/118.

PerP:

'Minä sa-että "em "min-ole 'ennää, "poromettässä 'kulukemassa että, 'tuo "*itte*, minulle se ja 'käske "se, --. Sodankylä 545/524.

SM:

Ei sitä 'soa 'ollan nii-ku '*itet* tahttoo, --. Juuka 792/2/215.

KM:

Ol'ha siel ja 'semmosis, 'toisis 'kylis- 'ol', 'ol' 'kyl mut tuota, ku ei "*itse* 'oo "käynt ni ei sitä 'mist tiijje, nii. Muolaa 833/438.

4. *I t s e* -sanaukopaikallissija tai nominatiivi merkityksessä 'omassa hallussa' jne.

4.1. Ulkopaikallissija

Adessiivimuotoa *itsellä* käytetään murteissa usein merkityksessä 'omassa hallussa, omassa kodissa, oman perheen parissa, omassa keskuudessa, omistuksessa'. Vastaavalla tavalla käytetään, vaikka paljon harvemmin, allatiivimuotoa *itselle* ja ablatiivimuotoa *itseltä*. Yleiskielen aineistosta en ole tavanut tällaista käyttöä. Esimerkkejä murteista:

SiM:

Mut 'tiätyste "ruaka kans sit 'jonniiv verram 'maksaa mut se et, 'tällai ko '*ittell*-ov vähä 'peltoo ja 'kaoraa ja 'ohrii oj ja 'muuta ni, ni kyl "nykki om mennys sillai ett-ei ol-'ostettu --. Säkyä 142/192.

HM:

'Mutta kun "Vorssan tyäläiset-on nin "kovastik 'kiältäneet että "ei saa ottaa, 'sin... s(i) että 'Vorssas-on "*ittellä* niin "tavattomam "paljon 'sit sitä 'tyäväk-kee, "*ittellä* ett-ei 'saa 'ottaa... "mualta. Tammela 319/88.

(Mutt)-ei "mee viäty mee 'ittelle, 'ittelle laitettii. Nurmijärvi 351/448.

PohE:

Sittes sai 'teherä "ittellen saati ei "niitä, ollum "mitään 'kaupasta saanu 'hakiak 'kankahiakaan -- . Nurmo 428/2/39.

PohKP:

No "ei minä "erittäim mitä "ihtellen nii, oon 'tarvinnun nii "akkunat minn-oon 'teheny 'ihtellej ja, ja "ovet ja. Ylivieska 463/1/240.

PerP:

-- ja se tuota, "sano-ttä "ihmiset 'tarjoavap "pottuja että 'leipää-ttä ko-ol "ittelläki nii 'vähän ett-ei 'voil 'leipää 'raskia antaa -- . Alatornio 562/348.

SM:

Ni se ol' se 'emäntä vähä jottai 'murahtana että, 'ehä niitä 'liikeneis että ku 'sitä o, "heinä 'väkkee itelläki. Laukaa 646/195.

-- ja 'mitäpähän 'saatiim moal'imasta, 'raasua ja 'iteltä 'lisseej 'ja, -- . Vieremä 746/251.

KM:

Sit, saatii itselle "rahaa ja saatii "kasimir'hamekii, -- . Koivisto 845/73.

4.2. Nominatiivi

Edellisen kohdan *itsellä*-muodon ja harvoin *itselle*-muodon funktiossa käytetään murteissa myös taipumatonta *itse*-muotoa. Erityisen yleinen tämä käytäntö näyttää olevan lounaismurteissa, joista ei aineistossani ollut yhtään kohdan 4.1. mukaista paikallissijamuotoa. Toisaalta taas ei nyt esillä olevasta käytöstä (*itse* taipumattomana) löytynyt yhtään esimerkkiä itämurteiden puolelta. Vaikka esimerkkien puuttuminen ei sitovasti todistakaan sitä, että käyttö olisi tuntematon, niin selvä viittaus murre-eroihin tässä kyllä on. Esimerkkejä:

LM:

Ites 'sai olla 'fölis sit 'mitä oli. Pyhämaa 015/282.

Mut jos-'ussen "tuli kaloi ja 'usse 'sai, vaa niit 'lähettä ni kyl siit "lopultta sit 'hiuka 'jäi kans-"*itekki*, -- . Velkua 049/45.

Jaa 'onk teil "auto *itte* 'keytettevis. Karuna 061/270.

-- 'ruettin "tanssama siäl siäl tul simmione 'tans-ett-e ku siäl-ol 'itt "soittaji. Kisko 067/341.

HM:

'Täsä oli 'terva'tehraskin, vähän 'tehtaam muatonen tolla "Kivisenojalla 'ennen, että, mutta 'nitä teki 'sillai, "tervahautoja 'vaan-oli '*itte*. Punkalaidun 231/1/218.

PohE:

-- min-ooos sitä 'koskaa, nähä... "nähäny enkä 'maistellun niin stä, 'maitua muuta mitä '*itte* on "seperaattorilla, käytettyä ollun niin. Peräseinäjoki 407/95.

Kohdan 4. käytäntö lienee syntynyt kohdan 3. käyttötapojen pohjalta (*meillä itsellä* > *itsellä* jne.). Näiden kahden käyttötavan välinen rajakaan ei ole selvä; on tulkinnanvaraisia rajatapauksia.

5. Painoton, taipumaton i t s e nominin määritteenä

Yleiskielessä on hyvin yleinen käyttötapa se, että painoton *itse* on taipumattomana substantiivin edellä. Murteista on aineistossani tällaisesta käytöstä paljon vähemmän esimerkkejä. Palaan tähän yleiskielen ja murrepuheen väliin eroon edempänä. Tämäkin *itse* voidaan lukea asseveratiiviseen käyttöön, vaikka Tuomikoski samassa yhteydessä puhuu myös adverbisesta käytöstä (ks. Tuomikoski 1969, 60).

Yleiskielessä on ensinnäkin melko yleinen sellainen käyttötapa, että taipumaton *itse* on etenkin henkilöä merkitsevän substantiivin edellä merkityksessään (NS:n mukaan) 'jopa sellainen kuin, jopa niin tärkeä kuin, vieläpä, jopa, peräti, (ei) edes, aivan'. Esim.:

YK:

Se sai suojelijakseen *itse* rehtori V. A. Koskenniemen, – – . 953/53.
Hän sai syytetyöppyjä entisiltä tovereiltaan, jotka olivat olleet innokkaampia sotureita kuin *itse* Tanner. 954/190.
Hän ei pelkää *itse* piruakaan, NS s.v. *itse* A.II.1.

Hiukan erilainen mutta läheisesti edellisiin liittyvä tapaus on seuraava:

YK:

Hän on kuin *itse* terveys. NS s.v. *itse* A.II.1.

Liittyessään esinettä tai asiaa merkitsevään sanaan tällainen painoton *itse* tavallisesti merkitsee 'nimenomaan, juuri, sinänsä' (ks. A. Hakulinen 1982, 46). Esim.:

YK:

Mutta niiden väliin jäi arvoitukseksi *itse* plastisen liikehinnän elekieli, – – . 956/449.
Itse juoksuun Hassi oli tyytyväinen. 958/352.
Mutta on erotettava markkinointitapa ja *itse* tuote. 962/86.
Asian valtuustokäsittely jakaantuu esittelyyn, keskusteluun sekä *itse* päätöksen tekemiseen ja toteamiseen. 973/292.
Sitä he surevat joskus enemmän kuin *itse* lasta. 978/307.
Lehden mukaan *itse* neuvottelujen onnistumisen mahdollisuuksista on vaikea sanoa mitään: – – . 982/48.

Tähän kuuluu myös yleinen, fraasiutunut sanonta *itse asiassa* (= 'tosiasiallisesti, oikeastaan', NS s.v. *asia*; vrt. Ikola–Palomäki–Koitto 1989, 122). Esim.:

YK:

Kamarimusiikki – – osoittautui jälleen Turun musiikkijuhlien valttikortiksi – tai *itse asiassa* korttien vahvaksi sikermäksi. 956/408.
Sillä lomalla minä *itse asiassa* olen vielä tänäkin päivänä. 971/97.

Itse asiassa se on jo sellaista, että siitä voi keskustella vakavastikin. 983/450.

-- ja muistot herättävät tunteita... *itse asiassa* he yhä tarvitsevat toisiaan, -- . 992/552.

Murreaineistostani löytyi näihin ryhmiin (kohta 5.) kuuluvia tapauksia niukasti. Esimerkkejä:

LM:

olik see *ite* isänt em mnää olis uskonukka. Mynämäki, SMS s.v. *itse* 3.a.

SiM:

eikä Vihtori os sej jälkeem mennyk korttia pellaamaan ko häl luuli sen *ittep* paholaiseks. Loimaa, SMS mp.

HM:

Minä sain sen [varkaan] kiinni ihan *ittet* teosta. Virrat, SMS mp.

'Ruudo ei o 'kylläkän se *itte* 'Ruuto kyl se-on, 'Suursaaren, perää -- . Suursaari 392/33.

PohE:

Ja se "takapuali on 'sitte sanothan 'Nusku... tuata niin, Luuvilloukko ja se *ittes* 'saari on 'Nuskulansaari. Laihia 413/158.

PohKP:

sinä olit ollu akalles ko *ihtep* piru. [Ei sinulla kovin paljon ole tilaa] ko tämä *ihteh* huone ei oot tämän suurempi. Himanka, SMS s.v. *itse* 3.a.

LänP:

oli *itte* joulun-aatto. Jukkasjärvi, SMS mp.

SM:

Siinä, se "pataha 'se o, -- , sitten ne "vehkeet -- ja "torvet, josta tippuu, sitte se 'ite, *ite*^o 'ainet tulee, "astijjaa. Enonkoski 695/519.

Ise rovasti se ol' sillon, rippikoulluu pitämässä. Ilomantsi, SMS mp.

KM:

jälkeiset tul monelle eeltäpäij jo ennenku se *ite* kakara. Virolahti, SMS mp.

Siit 'sen 'sen -- möivä 'se, se '*itse* 'se, 'ruhtinas sen kyl möi -- . Muolaa 833/186.

Edellä oli pieni osa aineistoni yleiskielen esimerkeistä, mutta sen sijaan kaikki LA:n murreaineiston tähän kuuluvat esimerkit (vain 4 kpl!). Kun yksin LA:n aineistossa sentään on *itse*-san an murre-esiintymiä yli tuhat, on nyt esillä olevaan ryhmään kuuluvien esiintymien määrä todella pieni. SMS:ssä on kyllä useita tähän kuuluvia esimerkkejä, mutta joka tapauksessa voidaan sanoa, että tämä käyttö on murteissa selvästi harvinaisempi kuin yleiskielessä. SMS:llä on se heikkous, ettei se anna eri käyttötapojen yleisyysuhteista mitään tietoa. Monessa kohdin juuri harvinaiset käyttötavat tulevat etualalle.

Perinteisen, Setälän lauseopin mukaisen käsityksen mukaan tällainen *itse* on indefiniittipronomini (Setälä 1952, 94). Tuomikosken tapaan tätä voidaan kuitenkin osuvammin nimittää asseveratiiviseksi pronominiksi (Tuomikoski

1969, 60). Tällainen *itse* rinnastuu läheisesti sellaisiin taipumattomiin ja usein painottomiin attribuutteihin kuin *aika, ensi, eri, joka, kelpo, koko, pikku, viime*. Vrt. esim. *En tunne koko miestä. Viivyin siellä koko viikon*. Tähän sanaluokkakysymykseen palaan tuonnempana.

6. Taipumaton *i t s e* verbin määritteenä

Itse-sanana yleisimpiä käyttötapoja niin yleiskielessä kuin murteissakin on sen käyttö taipumattomana verbin määritteenä merkityksessä 'omin avuin, omin voimin; omasta puolesta(an); itsenäisesti'. Tavallisimmin tällainen *itse* on painollinen. Usein sana on verbin jäljessä adverbiaalinen tapan. Esim.:

YK:

Hän itse totesi televisiohaastattelussa, että puolue valitsee *itse* johtohenkilönsä, -- . 950/27.

Kaikki aineiston lapset olivat liian nuoria hankkiakseen *itse* alkoholia. 952/161.

Kunnat maksavat huoltoavun lähes kokonaan *itse*. 953/143.

Se ei kuitenkaan riitä, joten useimmat kommuunilaiset ovat rakentaneet *itse* talonsa. 961/19.

Hän olisi halunnut valittaa *itse*. 991/227.

Minä vien tämän hänelle *itse*, sitten kun se päätoimittaja on käynyt täällä. 992/766.

LM:

Ei tarvinut 'talon 'töihi ollenka ment 'talon täyry "hankkis sit, *itt* "muit 'miähi sit 'vaa. Masku 046/228.

Mut 'see mä "tiärä et kyl siäl 'juappossi sitt-"ol ku, nee ostiva "*ite*. Uskela 078/353.

SiM:

Em 'mää muista 'mittääm "muuta semmo(st) mut mein-'äiti kuto "*ittek* kankaat, kuto "*itej* ja. Pöytyä 144/428.

HM:

Niitä valettiin "*itten* niitä 'kuulia. Suodenniemi 222/38.

Ja se teki "*itter* 'ruahosta "lääkkeet. Tammela 319/371.

PohE:

-- ei "yhtäkääv "vasikkaa 'ei "myyty, "kaikki 'syäthin *ittej* ja, -- . Kauhava 426/360.

"Ei, se 'kuali niim m-'oomma laittanu sitten "*itte*, 'tuvan. Nurmo 428/1/50.

PohKP:

Ja "minä oon 'sitte, "karjaa ruvennu 'tuossa "Perälässä -- aevan "yksinäni 'hoetammaaj ja "lypsänyj ja "kaikki 'tehenys siellä, "*itej* ja, -- . Ylikiiminki 525/55.

PerP:

-- ko se kuuli että se 'äijä aukasee "*itte* "rautoihans 'hypheilä, -- . Rovaniemi 544/176.

SM:

'Minunki ^o 'isäni teki, "kenkiä ni, 'aina "ihte. Pihlajavesi 602/126.
 Kun se 'kaikki "tehtii 'ite. Lappajärvi 615/109.
 'Peskäät 'ite, "selekäsä. Leppävirta 722/93.

KM:

Tö..., 'isä 'vainool ol' kasvatti 'ite "vehneä. Savitaipale 802/54.
 "Entisel 'meiän 'isä 'aikan "siit ne, tekivät "itse, 'lyijyst, "luoin, --. Seiskari 853/130.

Verbiä määrittävä taipumaton *itse* on usein myös ennen verbiä (välittömästi tai siten, että välissä on muita sanoja) lauseessa, etenkin jos se määrittää verbin nominaalimuotoa. Jos kyseessä on verbin liittomuoto, *itse* sijoittuu usein apuverbin ja nominaalimuodon väliin, monesti niin että tuossa välissä on muitakin sanoja. (Vrt. Ikola 1992, 76.) Esim.:

YK:

Ei liioin rakennustarkastus hyväksy *itse* tehtyjä asennuksia. 952/57.
 Kaikki hän on käytännöllisesti katsoen *itse* rakentanut. 954/264.
 Mossadekin yritys tosin epäonnistui -- Persian ollessa kykenemätön *itse* suoriutumaan teknillisesti öljyn tuotantoon liittyvistä tehtävistä, --. 972/478.
 Lapsilla on lisäksi yleensä kyky *itse* säädellä liikunnallista ponnisteluaan. 975/213.

LM:

Nin kauva 'särk-et "ite lakas. Kustavi 024/2/264.
 Ku "itek kurottin 'kankkak 'koto ja, --. Muurla 066/156.

SiM:

-- "joku 'paikka 'misä oli simmoset sitt-'ittet tehryp "pumput. Koski TI 147/428.

HM:

-- ei "ne 'komentanus siittä, 'muuta "sanovat että jos 'ittet "tianaat 'sen kun, 'mutt-ei "muute. Kuru 245/35.
 -- "siit sai "ittes sittev 'vaan-ottaa "nim paljo kul 'lystäsi siitä 'pytystä 'voita. Hausjärvi 324/436.

PohE:

Ja sitte, sitted "se, oli "ittes sen "tehenyn niin siin-oli "kauhian 'suuri "etu-pyärä. Ylihärmä 425/88.

PohKP:

'Niitä piti "itek 'keherätäjä ja, ja jo niitä "sitte ruvettiin 'saamaa "ostamallaki, --. Häiluoto 517/70.

PerP:

Ja "itek 'kuothin, kuothin, 'miehillekki 'pajjat ja "alushousut ja, --. Kemin mlk 542/343.

SM:

-- "siitä pantiin 'niisiin sit 'sittejä ja, 'kaikki oli "itet 'tehty 'niietki oli 'ite, "solmittu. Lappajärvi 615/127.

Sitten 'tähäm panna, "kova 'suola, se o "itek 'keitettävä. Multia 644/539.
'Ite^o 'ajelin 'kaekki ajot. Riistavesi 729/1/196.

KM:

Ja "ostiit 'siit joss-ei kuka "isse 'teht ni 'osti "valmista. Nuijamaa 821/122.
Ei 'niitä itse voint 'tehä ko "ostettii 'apteekista. Räisälä 865/428.

Valaiseva on seuraava esimerkki, jossa on sekä verbin jälkeinen että verbin etinen *itse* rinnakkain:

HM:

Ja "kaikki tehtiin 'ittej ja 'kaikkihan ne "ittet tehtiin – – . Lammi 332/75.

Raja nyt puheena olevan ja edellä kohdissa 3.3. ja 3.4. käsitellyn käyttötavan välillä ei ole jyrkkä, mihin seikkaan Auli Hakulinenkin on viitannut (Hakulinen 1982, 48–49). Usein on vaikea ratkaista, onko *itse* katsottava verbin vai nominin määritteeksi. Ratkaisua vaikeuttaa sekin, ettei *itse*-sanan monikkomuotoa käytetä. Jonkinlainen kriteeri saadaan, jos kyseeseen tuleva nimi on monikollinen ja ajatellaan, onko *itse* merkitykseltään monikollinen. Kohdassa 3.4. on esimerkki *Koululaiset itse eivät viihdy nykyisessä koulussa*. Jos monikkomuotoa **itset* käytettäisiin, niin tähän se sopisi. Sen sijaan tällainen kuviteltu monikkomuoto ei soveltuisi tässä kohdassa 6. oleviin esimerkkeihin *Kaikki aineiston lapset olivat liian nuoria hankkiakseen itse* (ei = **itset*) *alkoholia*; *Lapsilla on lisäksi yleensä kyky itse säädellä liikunnallista ponnisteluun*. On myönnettävä, ettei tämäkään kriteeri kaikissa yksityistapauksissa tuota varmaa ratkaisua, eikä siitä tietenkään ole mitään apua, jos asianomainen nimi on yksiköllinen. Mutta vaikka rajan veto monissa yksityistapauksissa onkin epävarma, tuntuu kuitenkin selvältä, että nämä kaksi ryhmää ovat olemassa: *itse* voi olla nominin määrite tai verbin määrite. Onhan tutkimuksessa muutenkin jouduttu tuon tuostakin myöntämään, että monet kielipiilliset rajat ovat liukuvia.

Nominin määritteenä oleva *itse* on luettava nomineihin. Mutta milloin taipumaton *itse* on verbin määritteenä, se toimii lauseessa adverbiaalina ja on ainakin hyvin lähellä adverbien luokkaa. Edellä määriteltiin tällaisen *itse*-muodon merkitykseksi 'omin avuin, omin voimin; omasta puolesta(an); itsenäisesti'. Verbin määritteenä olevan taipumattoman *itse*-muodon tilalla voisi olla jokin näistä ilmauksista, ja se olisi silloin adverbiaali, monesti myös adverbi (vrt. Tuomikoski 1969, 60; A. Hakulinen 1982, 44–45). Tavallaan tällainen *itse* on verrattavissa substantiivin nominatiivista adverbiksi kehittyneeseen *kohta*-sanaan, vaikkei näiden ilmausten kielihistoriallinen kehitys olekaan samanlainen (ks. L. Hakulinen 1979, 73).

7. *I t s e* substantiivisesti käytettynä

Sekä NS että PS mainitsevat sellaisen *itse*-sanan, jota etenkin psykologiaa tai filosofiaa koskevissa yhteyksissä käytetään merkityksessä '(oma) minä; persoonan syvin olemus' (NS) tai '(omasta olemassaolostaan tietoinen) minä, minäkuva; yksilön syvin olemus' (PS). Esim.:

YK:

Ihmisen sisäisen *itsen* ja hänen ruumiinsa suhde. NS s.v. *itse* C.
 -- emme tunne *itseämme*: sen monia syviä ja salaisia kerrostumia JOTU-
 NI. NS mp.
 Ihmisen sisin *itse*. PS s.v. *itse* 3.

Seuraavassa pari muualta löytynyttä samantapaista substantiivista esimerkkiä:

YK:

Mutta ehkä tässä *itsen* tarjoamassa monilukuisessa seurassakin on vielä liikaa porukkaa. 983/392.
 Olin saanut olla mukana tämän maan työväenliikkeen riveissä ja toteuttaa jotain siitä *itsestäni*, joka jo lapsuuden aikana -- oli aatteellisessa mielessä kehkeytynyt. Alenius 1995, 314.

Myös osa sellaisista tapauksista, joissa *itse*-sanan attribuuttina on *oma*, voidaan lukea *itse*-sanan substantiiviseen käyttöön. Tähän kuuluvat ainakin NS:n ja PS:n mukaan mm. seuraavat tapaukset:

YK:

Ammattipoliitikkoja, joille oma *itse* ja puolue ovat kaikki kaikessa. NS s.v. *itse* C.
 Mutta nyt oli vanhaemäntä yksin -- tai kahden kesken oman vanhan *itsensä* kanssa SILL[ANPÄÄ]. NS mp.
 Omaan *itseen* kohdistuva viha. PS s.v. *itse* 3.

Kaikkia *oma + itse* -tapauksia ei kuitenkaan voida tulkita näin (ks. 8.1.).

Murteissa *itse*-sana esiintyy toisinaan substantiivisena, ajatellun pääsanana jäätyä pois. SMS erottaa seuraavat tapaukset.

Merkityksessä 'isäntä, päämies':

HM:

Onkost *ittek* kotona? Orimattila, SMS s.v. *itse* 7.b.

PohE:

Siälä menöö meirän *itte*, punaasella pairalla. Laihia, SMS mp.

SM:

[Perunaa on] vähä syötynnä kun-ei ou^o ollu^o *itep* pihassa [kotona]. Kiihtelysvaara, SMS mp.

KM:

Ei meillä muita ole ku *issee* ja akka. Ylämaa, SMS mp.

Kiertoilmauksena karhusta t. paholaisesta:

PohKP:

Minä jo aattelin, että sieltä jo *ite* [s. o. paholainen] tulee. Muhos, SMS s.v. *itse* 8 b.

SM:

Kuhan s-ei vae^o oesi *ite*^o [so. karhu] ollu [joka on vienyt lammaskatraasta yhden]. Suomussalmi, SMS s.v. *itse* 8.a.

LA:n aineistoon ei ole sattunut tällaisia esimerkkejä. Nämä tapaukset lie-
nee tulkittava selvästi substantiiviksi (vrt. Kaunio-Väisänen 1992, 47). Tulkin-
naltaan epäselvempiä ovat sellaiset, joissa *itse* on possessiivisuffiksillinen ja
muussa sijassa kuin nominatiivissa. Tällaisen voi ehkä tulkita myös ellipsita-
paukseksi, josta pääsana puuttuu (vrt. kohta 3.1.). Esim.:

SM:

Em minä tiijä, kysykee *iteltään* kun tulloo kottiin. Heinävesi, SMS s.v. *itse* 7.b.

8. *Fraasiutuneita sanaliittoja ja muita erikoistapauksia*8.1. *O m a i t s e*

Edellisessä kohdassa käsiteltiin mm. sellaisia *oma* + *itse* -tapauksia, joissa *itse* on katsottava substantiiviksi. Toisaalta on myös sellaisia tapauksia, joista *oma* voitaisiin jättää pois merkityksen olennaisesti muuttumatta. Niissä *itse*-sana voidaan katsoa refleksiivipronominiksi, kuten mm. NS ja PS tekevätkin. Esim.:

YK:

Vasta kun on sovussa *oman itsensä* kanssa, voi toivoa tulevansa toimeen muiden ihmisten kanssa. 961/525.

Niinpä Hän on antanut meille myös avun niin, että me voimme rakastaa ja todella rakastaa, ei vain *omaa itseämme*, jota on käsketty vihata, mutta rakastaa Jumalaa yli kaiken -- . 978/556.

Siellä meidän tulee tottua seurustelemaan *oman itsemme* kanssa niin omis-
sa oloissamme, -- . 983/380.

Olla selvillä (*omasta*) *itsestään*. NS s.v. *itse* B.4.

Olla *oma itsensä* (= käyttäytyä luontevasti, tavalliseen tapaan). PS s.v. *itse* 2.

Samaa käyttöä esiintyy joskus murteissakin. Esim.:

PohKP:

-- "ei aatella^p 'ollenkaan kus sitä 'ommaa "ittijään, -- . Hailuoto 517/394.

KM:

[Valokuvasta, joka ei ole näköinen:] ei uo *oma itsehee*. Uusikirkko Vpl, SMS s.v. *itse* 1.

8.2. *Itse itseään, itse itselleen jne.*

Varsin yleinen on sellainen käytäntö, että taipuvan omistusliitteellisen *itse*-sanana edellä on taipumaton *itse*. Esim.:

YK:

-- vaan suomalaiseseen tapaan asioiden annetaan hoitaa *itse itsensä*. 950/197.

Jokainen urheilija tuntee *itse itsensä* parhaiten, -- . 958/583.

LM:

-- ei "ihmne "itt-ittiäs valmist "ei, 'ei "ihmne valmist. Rauma 003/2/161. "Semmotte mä ole 'nyt "tehnyk ko mä ole it... "ite 'ittelän- oikke noi et taik noi ett-ikä, mä 'naimissi meni ja rupesi, 'iteh 'huusolli pitämä -- . Kalanti 017/374.

SiM:

-- "hän 'sano sitte, -- ett-"ei tartte 'tehdä 'mitää kyllä 'hän, 'kyllä häl "leikkaa 'itte ittes. Merikarvia 101/240.

-- mun-oli ollakseniv vaam 'paha ett-ei, e(ntt)-ei ennäs saisi 'isäm 'pöyrällä olla että, sais-'ittej jo 'itteensä ruveta "elättämmää. Kokemäki 122/108.

Jälkimmäinen, taipuva ja suffiksillinen *itse* on selvästi refleksiivipronomini. Edellinen, taipumaton *itse* voidaan joissakin tapauksissa tulkita verbin määritteeksi (ks. kohta 6.), mutta useimmiten se on katsottava pelkäksi vahvistavaksi sanaksi (vrt. kohdassa 5. käsitelyihin tapauksiin).

8.3. *Itse kukin*

Melko yleinen sekä yleiskielessä että murteissa on sanaliitto *itse kukin*, jossa *itse* pysyy taipumattomana ja *kukin* on kulloinkin tarvittavassa sijassa. Esim.:

YK:

kun joulukuun on rauhan juhla, niin eikö jouluna voisi *itse kukin* yhdessä ja erikseen miettiä rauhan asiaa? 965/72.

Se oli hyvä opetus *itse kullekin* heistä. NS s.v. *kukin* 1.

-- kaikki käy hyvin, jos vain *itse kukin* kohdastamme harrastelemme yksimielisyyttä ja sovintoa KIVI. NS mp.

SiM:

-- et se-oli 'semmone, semmone, "tuntemus vaa 'paikkakuntalaisel *itte kullaki* se 'raja, -- . Ahlainen 103/69.

PohKP:

'Ohan niitä '*itek* "kussait 'talossa niitän 'nuorija ihmissijä. Haapavesi 485/260.

SM:

Ja 'ei niitä 'enneä 'jaohoja 'nykyjeä 'tämmösessä 'myllystä "tulekkoa 'enneä, ku 'ite, '*itek*"*kullakii* on 'kotitarvemyllyt ne 'niissä 'jaohaa 'ja, -- . Konginkangas 654/84.

-- 'latvat 'riippuummaa ja, 'siiher "ruvettaan nuiv 'vinnoon 'tökkiiimmää '*itek* '*kulttaas* suunnalta 'tehhään "nui, -- . Sotkamo 751/333.

Edellä olevista murre-esimerkeistä voi huomata, ettei PS:n sanonta "vain henkilöön viittaamassa" päde murteissa.

Tuskin *itse*-sanaa tässä käytössä voidaan analysoida muulla tavoin kuin että se vahvistaa *kukin*-sanaa. Mitään asiallista merkityslisää se ei tuo. Ilmaus on lähellä yhdyssanaa, jollaiseksi se käytännössä usein kirjoitetaankin (*itse-kukin*; vrt. Latvala 1899, 46).

8.4. *Itse varten*

Lounaismurteista on LA:n aineistossa kaksi esimerkkiä, joissa *itse* on taipumattomana *varten*-postposition edellä. Molemmat ovat samalta maskulaiselta murteenpuhujalta (idiolekti?). Joka tapauksessa näyttää oireelliselta, että tämäkin käyttö on juuri lounaismurteista (siitä edempänä lisää). Esimerkit:

LM:

-- mut-et 'Kankkaste, herra 'ampusi "it *varte* 'vaa, "paisti va ei nee mittä... -- . Masku 046/131.

Juu (näky)s ko, ei ne 'mittä, "myytävä varten ko "it '*varte* 'vaa. Masku 046/132.

8.5. *Sekalaisia fraasiutuneita käyttötapoja*

Edellä on käsitelty ilmaustyyppenä *sitä itseään* ja *itse asiassa*, jotka ovat melko selvästi fraasiutuneita (ks. 3.1. ja 5.). Ne ovat kuitenkin myös analysoitavissa tavalliseen tapaan, kuten edellä on tehty. Näin voidaan seuraavatkin analysoida, mutta ne ovat harvinaisempia, ja siksi esittelen ne tässä yhtenä ryhmänä:

YK:

Tästähän me jokainen voimme *itse tykönämme* nähdä näitä asioita.992/127.

– – koska ei hän [Jumala] taitanut yhdenkään suuremman kautta vanhoa, niin hän vannoi *itse kauttansa* UT. NS s.v. *itse* A.I.1.b.

Kukin tehköön työtä *itse kohdaltaan*. NS mp.

Itse mielestään hän ohjaa koko maailmaa. NS mp.

Itse puolestani olen sitä mieltä, että – – . NS mp.

HM:

Kum minä sanon ylös "*ittep puolestani*, niin ne eros "kanssa. Vesilahti, Kannisto 1902,162.

'Em mä "*ittem miälestäni* 'reuhka olem mutta 'noi, – – . Juupajoki 275/301.

Rukoili "seurakunnan elestä ja "*itte elestää(n)*. Kylmäkoski, Kannisto 1902,162.

PohE:

Mutta 'niistä pirettihin 'ennen niin 'kova 'huoli ei "nym 'mistää 'huolta pirettä, saa mennä '*itte 'erestänsä*. Kurikka 406/435.

SM:

'Ja, oov voa, "*item 'mielessä* nuin-ikäästi, 'aena itekseni 'tuumaillunna – – . Lapinlahti 742/205.

Minä 'em "monasti 'ajattele "*item mielessäen* että ku, – – . Vieremä 746/345.

Tällaisia täysin tai osittain fraasiutuneita *itse*-sanan sisältäviä sanontoja on paljon muitakin, mutta jätän ne luettelematta, koska ne eivät ole aiheemme kannalta tärkeitä.

9. Lopuksi

Edellisestä ilmenee, että *itse* on syntaktisesti sui generis. Sanan yleisyydessä sinänsä ei voida käytettävissä olevien aineistojen välillä osoittaa varmoja eroja, mutta sen syntaktisessa käytössä on yleiskielen ja murteiden välillä joi-takin selviä eroja. Painoton *itse* nominin määritteenä (kohta 5.) on murteissa merkittävästi harvinaisempi kuin yleiskielessä. Sanan ulkopaikallissijan tai nominatiivin käyttö merkityksessä 'omassa hallussa' jne. kuuluu sen sijaan pääasiallisesti murteisiin (ks. kohta 4.). Murteissa sana voi esiintyä ilman possessiivisuffiksia eräissä sellaisissa tapauksissa, joissa yleiskieli vaatisi suffiksin (ks. kohdat 2. ja 3.2.). Myös sanan esiintyminen taipumattomana on murteissa levinnyt useampiin tapauksiin kuin yleiskielessä (ks. kohdat 3.3. ja 4.2.). Eri murteiden välillä on havaittavissa sellainen ero, että taipumattomuus on länsimurteissa yleisempää kuin itämurteissa, ja kaikkein yleisintä se on lounaismurteissa (ks. kohdat 4.2. ja 8.4.).

Kuten alussa mainittiin, niin *itse* on perinteisesti katsottu kaikissa tapauk-

sisä pronominiksi ja sijoitettu refleksiivi- ja indefiniittipronominien luokkiin. Sanojen luokittelu on tietenkin aina jossakin määrin sopimuksen asia, mutta *itse*-sanän sijoittaminen pelkästään näihin luokkiin on kyllä selvästi riskitöissä sanaluokkien määrittelyn kanssa. NS ja PS ovat aiheellisesti katsooneet sen eräissä tapauksissa olevan substantiivi. Tuomikoski on ottanut käyttöön asseveratiivisten pronominin luokan, johon hän lukee eräät *itse*-sanän käyttötavat (ks. kohdat 3. ja 5.). Verbin määritteenä oleva taipumaton *itse* taas on funktioltaan ja merkitykseltään niin selvästi adverbinen, että se voidaan hyvin perustein lukea adverbien luokkaan (ks. kohta 6.). Tähän käyttöön rinnastuvat eräät murteissa esiintyvät taipumattoman *itse*-sanän tapaukset (kohta 4.2.).

Jos otetaan huomioon *itse*-sanän syntaktinen käyttö ja ajatellaan, mihin sanaluokkiin eri käyttötavat rinnastuvat, voidaan ehdottaa seuraavaa luokittelua: (1) Se *itse*-sanän käyttöalue, jossa sanaa perinteisesti on sanottu refleksiivipronominiksi, täyttää selvästi pronominin luokan kriteerit. Sitä voidaan edelleen pitää refleksiivipronominina (kohta 2.). (2) Ollessaan nominin määritteenä – lähinnä attributtina tai appositiona – sana käyttäytyy adjektiivin tai substantiivin tavoin, kuten pronominit yleensä. Indefiniittipronomini on kuitenkin näihin tapauksiin huonosti sopiva nimike; osuvampi on Tuomikosken ehdottama asseveratiivinen pronomini (kohdat 3. ja 5.). Tähän liittyy läheisesti myös se käyttö, jossa *itse*-sanän ulkopaikallissija tai nominatiivi on merkityksessä 'omassa hallussa' jne. (kohta 4.). (3) Eräissä tapauksissa *itse* on kehittynyt selväksi substantiiviksi (kohta 7.). (4) Verbin määritteenä oleva taipumaton *itse* taas voidaan parhaiten katsoa adverbiksi (kohta 6; osaksi myös 4.2.).

LÄHTEET

- Agricola I–III: *Mikael Agricolan teokset*. WSOY:n julkaisema faksimilepainos. Porvoo 1931.
 ALENIUS, ELE 1995: *Salatut tiet*. Helsinki.
 HAKULINEN, AULI 1982: *Itse*-sanän merkityksestä ja käytöstä. *Virtittäjä*.
 HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
 IKOLA, OSMO (toim.) 1985: *Lauseopin arkiston opas*. Lauseopin arkiston julkaisuja 1. Turku.
 ——— (toim.) 1992: *Nykysuomen käsikirja*. Kolmas uudistettu laitos. 3. painos. Jyväskylä.
 IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISIA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. SKST 511. Mänttä.
Index Agricolaensis I–II. Päätoimittaja Esko KOIVUSALO. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
 KANNISTO, ARTTURI 1902: Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta. *Suomi* III:20. Helsinki.
 KAUNIO-VÄISÄNEN, SATU 1992: *Itse*-sanue suomen kielessä. Pro gradu -tutkielma (painamaton). Turun yliopisto.
 KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III. A. Murrekartasto. B. Selityksiä murrekartastoon*. Helsinki.
 LA = Lauseopin arkisto. Turun yliopisto.

- LATVALA, SALU 1895: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. *Suomi* III:12. Helsinki.
- 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. *Suomi* III 17:2. Helsinki.
- LINDÉN, EEVA 1944: *Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria. II. Vokaalisto*. SKST 219. Helsinki.
- LIIF = LÖNNROT, ELIAS: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja I–II*. Toinen, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Porvoo 1930.
- MTS = JUSSILA, RAIMO – NIKUNEN, ERJA – RAUTOJA, SIRKKA: *Suomen murteiden taajuussanasto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Helsinki 1992.
- NS = *Nykysuomen sanakirja 1–6*. Päätöimittäjä MATTI SADENIEMI. Porvoo 1951–1961.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja 1–3*. Päätöimittäjä RISTO HAARALA. Helsinki 1990–1994.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Helsinki.
- SADENIEMI, MATTI 1951: *Itse*-pronominin genetiivin käytöstä. *Virtittäjä*. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. *Suomi* II:16. Helsinki.
- 1952: *Suomen kielen lauseoppi*. 13. p. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Helsinki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI*. Y. H. TOIVONEN – ERKKI ITKONEN – AULIS J. JOKI – REINO PELTOLA. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–6. Helsinki 1955–1978.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja 1–4*. Päätöimittäjä TUOMO TUOMI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985–1994.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1. Päätöimittäjä ERKKI ITKONEN. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Jyväskylä 1992.
- STS = SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARJATTA – NIEMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA: *Suomen kielen taajuussanasto*. Porvoo 1979.
- SUOJANEN, M. K. 1977: *Mikael Agricolan teosten indefiniittipronomit: totalitiivit*. SKST 334. Pieksämäki.
- TUOMIKOSKI, R. 1969: Asemoisilmaustemme luokittelusta. *Suomi* 114:4. Forssa.

OSMO IKOLA: *The syntax of the word i t s e ('self') in standard Finnish and in dialects*

The word *itse*, in standard Finnish and in almost all dialects, is used in the singular. According to the Syntax Archives collected at the Department of Finnish of the University of Turku, the frequency of the word in running text is 0,16 percent in Standard Finnish and 0,11 in dialect texts.

The word occurs (1) as a reflexive pronoun; except for a very small number of special cases, it then has a possessive suffix attached to it. Examples are given in section 2 of the article.

(2) The word often occurs in stressed form as the determiner of a noun or pronoun; in such cases, it usually follows the head word, but may also precede it. In Standard Finnish, it always takes the same case as the head word; in dialect too, this is usually true. In such cases, it usually has a possessive suffix attached to it. In dialect, the word is sometimes uninflected, in which case it does not have a possessive suffix. If, however, the word occurs in the nominative, there is no evidence as to whether or not it is inflected. (Examples of various forms are given in section 3 of the article.) Such cases have usually been classified as indefinite pronouns; a more accurate term, however, would be 'asseverative pronoun'.

(3) In dialect usage, the word *itse* may be used in an external locative case or – rarely – in the nominative, in the sense of 'in one's own possession', 'in one's own home', 'within one's own family or group' (see examples in section 4 of the article). These uses too may be classified as asseverative pronominal usage.

(4) The word is often used in its unstressed and uninflected form before a personal noun, in the sense 'even, actually, even one like', and before other types of nouns in the sense 'precisely, specifically' and 'as such'. This usage is relatively frequent in Standard Finnish but rare in dialect. (Examples in section 5.)

(5) In both Standard Finnish and dialect, the uninflected *itse* is used as a determiner with verbs, in the sense '(by) oneself, without help'; 'on one's own initiative'; 'independently'. This

type of use, uninflected and modifying a verb, may be classified as adverbial usage. (Examples in section 6.)

(6) In particular in texts dealing with psychology or philosophy, *itse* can occur in Standard Finnish as a noun, in the sense of 'the self, the ego'. In dialect, on the other hand, nominal usage occurs in a cluster of senses relating to the object of what can be called 'cautious respect', including 'farm-owner, land-owner' (in relation to a tenant farmer), 'the devil' and 'bear' (an animal with powerful associations in Finnish mythology and traditional folk culture). (See examples in section 7.)

(7) The form *itse* occurs in certain compounds with an idiomatic meaning, which can be accounted for in terms of the above uses. (Examples in section 8.)

In dialect, the word occurs without a possessive suffix in certain cases where Standard Finnish demands the use of the possessive. The occurrence of *itse* in uninflected form is also more common in dialect than in Standard Finnish; the absence of inflection is more common in western than in eastern dialects.